

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.43>

СЛІДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОБСТАВИНИ ЙОГО ВЧИНЕННЯ¹

Лук'янчиков Є.Д.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0001-5763-6972*

Лук'янчиков Б.Є.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного
права Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-4761-5980*

Микитенко О.Б.,
*магістр за спеціальністю 081 право, помічник юриста,
ТОВ «Nobles»
ORCID: 0000-0003-4608-5567*

Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є., Микитенко О.Б. Сліди кримінального правопорушення як джерело інформації про обставини його вчинення.

В статті звертається увага на зміни у характері і структурі злочинності в Україні. Констатується зростання протягом останніх років кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень майже на третину. Це відбувається в умовах суттєвого скорочення кількості населення на підконтрольній частині і збільшення особового складу силових структур, на які покладено обов'язок протидії правопорушенням. Розслідування кримінальних правопорушень розглядається як інформаційно-пізнавальний процес.

Наводяться роботи науковців, які досліджували процеси слідоутворення в результаті протиправних дій, способи та прийоми роботи з слідами злочинів. Звертається увага на класифікації слідів в криміналістиці. Досліджуються роботи науковців, що присвячені інформаційному забезпеченню розслідування, інформаційним технологіям та інформаційній підтримці прийняття процесуальних рішень.

Визначається мета дослідження, яка полягає в аналізі та узагальненні теоретичних розробок науковців, а також норм кримінального процесуального законодавства, якими регулюється процес інформаційно-пізнавальної діяльності з розкриття злочинів.

Зазначається, що злочинна діяльність є антиподом діяльності суспільно-корисної, яка підпорядковується своїм законам. Її характеризують як професійну, організовану, корумповану, транснаціональну, загально-кримінальну, економічну тощо. Злочин для слідчого завжди є подією минулого. Його відображення залишаються у вигляді слідів на предметах матеріального світу та в пам'яті тих людей, які сприймали певні обставини такої події. Завдання слідчого полягає у відшукуванні слідів взаємодії правопорушника з оточуючим середовищем, їх дослідженні та отриманні

¹ Статтю підготовлено на виконання проєкту «Право та економіка: взаємозв'язок в умовах цифровізації та європеїзації» (реєстр. номер 0123U100816).

необхідної інформації. Такий процес відбувається у визначеній законом формі і становить собою процес доказування.

У висновках зазначається, що єдиним джерелом інформації про обставини кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила є його відображення в оточуючому середовищі у вигляді слідів: на предметах матеріального світу; в пам'яті людей (психофізіологічні відображення); в інформаційному середовищі (цифрові сліди).

Ключові слова: правопорушення, інформаційне суспільство, інформація, інформаційні правовідносини, сліди правопорушення, сфера судочинства, інформаційна діяльність, інформаційні бази даних, інформаційні технології, судочинство, цифровізація.

Lukyanchikov E.D., Lukyanchikov B.Y., Mykytenko O.B. Traces of a criminal offense as a source of information about the circumstances of its commitment.

The article draws attention to changes in the nature and structure of crime in Ukraine. Over the past few years, the number of registered criminal offenses has increased by almost a third. This is happening in the conditions of a significant reduction in the number of the population in the part under control and an increase in the personnel of the law enforcement agencies, which are tasked with combating crimes. The investigation of criminal offenses is considered as an informational and cognitive process.

The works of scientists who studied the processes of trace formation as a result of illegal actions, methods and techniques of working with traces of crimes are cited. Attention is drawn to the classification of traces in forensics. The works of scientists dedicated to the information support of the investigation, information technologies and information support for making procedural decisions are studied.

The purpose of the research is determined, which consists in the analysis and generalization of the theoretical developments of scientists, as well as the norms of criminal procedural legislation, which regulate the process of informational and cognitive activities to solve crimes.

It is noted that criminal activity is the antithesis of socially beneficial activity, which is subject to its own laws. It is characterized as professional, organized, corrupt, transnational, general criminal, economic, etc. For an investigator, a crime is always an event of the past. Its reflections remain in the form of traces on objects of the material world and in the memory of those people who perceived certain circumstances of such an event. The investigator's task is to find traces of the offender's interaction with the environment, study them and obtain the necessary information. Such a process takes place in a form prescribed by law and constitutes a process of proof.

The conclusions state that the only source of information about the circumstances of a criminal offense and the person who committed it is its reflection in the surrounding environment in the form of traces: on objects of the material world; in the memory of people (psychophysiological reflections); in the information environment (digital footprints).

Key words: offense, information society, information, informational legal relations, traces of crime, sphere of justice, information activity, information databases, information technologies, justice, digitalization.

Постановка проблеми. Введення правового режиму воєнного стану не могло не позначитися на злочинності – змінилась її структура, динаміка та способи вчинення кримінальних правопорушень. Зважаючи на воєнний стан, криміногенна ситуація в країні за останні роки погіршується. Так, кількість правопорушень, відомості про які внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) у 2024 році порівняно з 2022 роком збільшилась на 35.8%, а кількість проваджень, за якими на кінець звітного періоду не прийнято рішення збільшилась на 29.4% [1].

Отже, статистичні дані свідчать про суттєве зростання навантаження на правоохоронні та судові органи, діяльність яких відбувається в умовах майже щоденних ракетних обстрілів, що вимагає негайного оперативного реагування на такі події, надання допомоги постраждалим, виявлення та викриття правопорушників, що вчиняють злочини.

Для слідчого злочин завжди є подією минулого, а його розкриття є нічим іншим як інформаційно-пізнавальним процесом. Завданням слідчого є відшукування слідів правопорушення, їх дослідження та отримання необхідної інформації, яка у подальшому буде використана як основа для формування судових доказів. Саме це спонукало авторів до дослідження розглядуваного питання.

Стан опрацювання цієї проблематики засвідчує, що процесу розкриття кримінальних правопорушень, як інформаційно-пізнавальній діяльності приділяли увагу такі науковці як М.В. Сал-

тевський, який сліди кримінальних правопорушень називав джерелами криміналістичної інформації і в авторському підручнику цьому питанню присвятив самостійні розділи [2, с. 83-193]. Значну увагу дослідженню слідів пам'яті людини приділяла В. О. Коновалова, яка розглядала допит як один із способів отримання інформації від осіб, які нею володіють та розробляла тактико-психологічні прийоми, що сприяли його результативності [3, с. 251-258]. Значну увагу інформаційному забезпеченню розслідування, інформаційним технологіям та інформаційній підтримці прийняття процесуальних рішень приділяв увагу В. А. Журавель [4, с. 679-698]. Місце, роль і значення інформаційних технологій у підвищенні якості слідчої діяльності розкрито у працях В. Ю. Шепітька [5, с. 94-121]. Незважаючи на значну увагу науковців до процесу відображення слідів кримінального правопорушення в оточуючому середовищі та дослідження їх інформаційної сутності окремі питання щодо роботи з такою інформацією та використанням її для формування доказів залишаються не вирішеними остаточно і потребують подальших досліджень та формулювання певних пропозицій.

Метою статті є аналіз та узагальнення теоретичних розробок науковців, в яких вчинення кримінального правопорушення розглядається як процес взаємодії особи (безпосередньо або опосередковано) з оточуючим середовищем і відображення його ознак у вигляді слідів, як джерел криміналістичної інформації, а також норм кримінального процесуального законодавства, якими регулюється процес інформаційно-пізнавальної діяльності з розкриття злочинів та розроблення пропозицій щодо подальшого унормування порядку такої діяльності з інформаційного забезпечення судочинства.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне правопорушення являє собою особливу форму діяльності – діяльність осіб, які протиставляють свої інтереси і поведінку загально встановленим в суспільстві правилам, має свій конкретний і різноманітний зміст. Це ніщо інше як злочинна діяльність, яка існує у будь-якому суспільстві і не залежить від волі або бажання якоїсь особи або групи людей. Вона підпорядковується своїм «злочинним» законам. Близько двадцяти років тому Н. С. Карпов зазначав, що сучасну злочинність характеризують як професійну, організовану, корумповану, транснаціональну, загально-кримінальну, економічну тощо [6, С. 20]. За час, що минув ситуація не покращилася, а такі види злочинності як корумпована, в бюджетній сфері тощо, набули загрозливих для держави масштабів, свідченням чому є щоденні повідомлення засобів масової інформації про викриття чергового злочину.

Стрімкий процес інформатизації, цифровізації, що відбувається в нашій країні, не лише розкриває шляхи для розвитку творчих можливостей і здібностей людини в обстановці вільного доступу до будь-якої інформації, але й дедалі більше починає створювати загрози особистій, національній, міжнародній безпеці. Процеси цифровізації зачіпають не лише технологічний сектор економіки та цифрові корпорації, а й доволі різноманітні сфери діяльності фізичних та юридичних осіб. Ними пронизані усі найбільш значущі сфери існування сучасного суспільства і держави, вони стали невід'ємною частиною життєдіяльності кожної людини [7, с. 63-64].

Злочинна діяльність являє собою процес взаємодії людини з оточуючим середовищем, наслідком якої є сліди-відображення, «відбитки» злочинної події та її учасників, які виступають джерелами інформації у кримінальному судочинстві. Будь-який злочин, зазначає В. Ю. Шепітько, породжує певні зміни в оточуючому середовищі [8, с. 8]. Такі сліди залишаються на предметах матеріального світу, в пам'яті людей, які спостерігали подію правопорушення та в інформаційному середовищі (цифрові сліди). Вони зберігаються певний час після закінчення фізичного існування злочину, що створює об'єктивні передумови для пізнання події минулого. Завдання слідчого полягає у відшуванні відображень (слідів) кримінального правопорушення, дослідженні їх та отриманні необхідної інформації, що стане основою судового доказу.

На сучасному етапі сліди правопорушення в широкому розумінні розглядають як будь-які матеріальні наслідки, події, зміни об'єкта та речової обстановки, що виникли у зв'язку з його підготовкою, вчиненням та приховуванням, а у вузькому, як сліди відображення, що утворюються в процесі безпосереднього контакту (взаємодії) принаймні двох об'єктів [9, с. 142].

Окремі автори розглядають сліди в буквальному розумінні і відносять до них сліди рук, ніг, знарядь злому, транспорту, та сліди, виражені в інших формах: показання свідків, обвинувачених та ін. [10, с. 29]. За такого підходу допускається змішування поняття «сліди злочину» як результат взаємодії об'єктів і утворене внаслідок цього відображення (у тому числі і психофізіологічне), з джерелами доказів, що визначені в ч. 2 ст. 84 КПК України (показання допитуваних осіб).

В сучасних умовах стрімкого розвитку інформатизації суспільства важливого значення набувають цифрові сліди, особливістю природи яких є те, що оскільки вони здебільшого є нематеріальними, їх вивчення не може здійснити криміналіст, який не володіє спеціальними знаннями у сфері ІТ-технологій. Цим мають займатися ІТ-криміналісти, а також експерти в галузі комп'ютерно-технічної експертизи, участь яких в розслідуванні дозволить провести низку слідчих дій професійно, не знищити і не пошкодити сліди злочину [11, с. 30].

Оскільки правопорушення для слідчого завжди є подією минулого перед ним постає завдання відшукати його сліди (відображення на оточуючих предметах і в свідомості людей, які сприймали її цілком або окремі елементи) та надати їм правильну інтерпретацію, щоб отримати інформацію (фактичні дані, відомості), яка дозволить з достатньою для кримінального провадження повнотою і всебічністю встановити обставини правопорушення і вину особи у його вчиненні. Слід підтримати думку С. М. Стахівського про те, що за своєю гносеологічною природою кримінально-процесуальне пізнання схоже з науковим, але відрізняється від останнього завданнями (пізнання конкретного факту (події), ретроспективним характером, предметом, межами, засобами і способами дослідження тощо [12, с. 7, 8]. Подібна думка поділяється й іншими науковцями, які розглядають розслідування злочинів як окремий випадок пізнання об'єктивної дійсності, що характеризується такими специфічними ознаками як ретроспективний характер, проведення у визначеній законом процесуальній формі [13, с. 19-20].

Специфічною ознакою інформаційно-пізнавальної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень є те, що вона здійснюється у формі кримінального процесуального доказування у визначеній процесуальній формі. Ухвалення процесуальних рішень слідчим, прокурором та судом відбувається на основі судових доказів, формування яких здійснюється в процесі розслідування, а перевіряються вони під час судового розгляду.

Щоб виконати завдання з розкриття правопорушення слідчому, на думку В. Г. Лукашевича, необхідно отримати інформацію, що може бути реалізовано за двома напрямками. Перший – пов'язаний з дослідженням об'єктів (предметів, речей) – носіїв інформації, а другий – з відшукуванням людей, які сприймали певні обставини події або були її учасниками, а тому стали джерелами інформації [14, с. 17]. Слід звернути увагу на те, що носії і джерела інформації поняття не рівнозначні, оскільки джерелом інформації про обставини правопорушення вважається тільки слід.

Інформація, якою слідчий оперує під час розслідування набула назву криміналістичної і широко використовується в теорії та практиці. Проте таку інформацію не слід дорівнювати інформації, що складає сутність доказів. За своїм змістом криміналістична інформація може бути ширше інформації, що складає сутність доказів, оскільки процес формування доказів у кримінальному провадженні має здійснюватися в жорстко визначеній процесуальній формі. Саме тому кримінальний процесуальний закон визначає джерела, в яких має міститися така інформація (ч. 2 ст. 84 КПК), та вимоги, яким вона має відповідати: належність (ст. 85 КПК), допустимість (ст. 86 КПК) та достовірність (отримана уповноваженою особою у порядку, визначеному законом).

Процес розслідування як вид інформаційно-пізнавальної діяльності здійснюється у формі кримінального процесуального доказування. Для кожної із сторін кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження законодавець визначає інструментарій, який вони можуть використовувати для збирання доказів (ст. 93 КПК), а точніше було б казати відомостей, предметів, документів тощо, які можуть стати доказами за дотримання відповідної процедури.

У зв'язку із цим Є. Г. Коваленко пропонує процес доказування розглядати як формування доказів і їх процесуальних джерел по виявленню, дослідженню, збиранню, перевірці, закріпленню та оцінці, для обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на її основі правильного, законного і справедливого рішення [15, с. 6]. Подібна думка висловлюється й іншими науковцями [16].

У виступах на засіданнях вчених рад з захисту дисертаційних досліджень, В. К. Лисиченко постійно звертав увагу на те, що докази в готовому вигляді в природі не існують, а тому їх неможливо збирати. Слідчий, прокурор виявляють сліди правопорушення, які і є джерелом інформації про об'єкти, що їх залишили. З використанням сучасного інструментарію дослідження цих слідів отримують інформацію про об'єкт, що їх залишив. Наступним етапом цієї діяльності є правильне оформлення цієї діяльності (документування) з відображенням усіх особливостей цього процесу та дотримання приписів КПК. Якщо слідчий буде дотримуватися таких правил, не буде виникати

питання про визнання таких відомостей недопустимими як докази у конкретному кримінальному провадженні.

Висновки. На завершення слід зазначити, що єдиним джерелом інформації про обставини кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, є його відображення в оточуючому середовищі у вигляді слідів: на предметах матеріального світу; в пам'яті людей (психофізіологічні відображення); в інформаційному середовищі (цифрові сліди). Удосконалення технічних засобів, прийомів та наукових технологій з слідами правопорушень сприятиме підвищенню результативності в роботі з формування судових доказів, що сприятиме виконанню завдань кримінального провадження з забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веб-сторінка Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (Дата звернення 10 лютого 2025 р.).
2. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі). Підручник. К.: Кондор, 2006. 588 с.
3. Коновалова В.О. Вибрані твори. Х.: Апостіль, 2012. 528 с.
4. Журавель В.А. Вибрані твори. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2016. 704 с.
5. Шепітько В.Ю. Вибрані твори. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2010. 576 с.
6. Карпов Н.С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності: Монографія. К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 522 с.
7. Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. Цифрова криміналістика в забезпеченні діяльності з протидії злочинності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 4. С. 63–70. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.9>.
8. Шепітько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. Х.: ООО «Одисей», 2005. 368 с.
9. Криміналістика: підручник; За заг. ред. В.В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
10. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 376 с.
11. Гора І.В., Колесник В.А. Актуальні питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* / Київський НДІ судових експертиз. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. Вип. 69. С. С. 20–34.
12. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. К., 2005. 272 с.
13. Криміналістика: Підручник. За реж В.Ю. Шепітька. 3-те вид. і допов. К.: Концерн Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 738 с.
14. Лукашевич В.Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів. Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. К.: Українська академія внутрішніх справ. 1996. С. 17–20.
15. Коваленко Є.Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2011. 448 с.
16. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Формування доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 118–129.